

Kdo má nárok na identitu? Může (vývojová) psychologie inspirovat sociální vědy?¹

Petr Macek

Identita může být chápána jako nejvyšší vývojová transformace „já“ (Blasi, 2000). V tomto smyslu je to pojem integrující veškerou sebereflexi člověka, včetně existenciálního zážitku sebe sama a pomyslných přesahů jedince v čase a v jeho sociálním a kulturním prostoru. Díky identitě si člověk potvrzuje legitimitu vlastní existence (Bačová, 2003) a to nejen před sebou samým, ale i ve společnosti, ve které žije.

Takové představení pojmu identita je asi to nejširší, které si jako psycholog umím představit. Většinu svých kolegů z oboru jím však radost neudělám. Zejména výzkumníci se budou bouřit, že takto vymezenou identitu nejde operacionalizovat. A to je pouze první připomínka. Identita je pro psychologický empirický výzkum velmi obtížně uchopitelný pojem. Podobně jako o jiném typu jáské zkušenosti (James, 1890/1999; Leary & Tangey, 2003; viz též např. Macek, 2008), se výzkumník nemůže dozvědět o identitě jinak, než na základě přímé verbální výpovědi (Řičan, 1972; Macek, Osecká, 1999). Nebo může? Verbalizace podle některých identitu de facto tvoří či „konstruuje“, v jiných ale naopak vyvolá pochybnosti o reliabilitě a validitě zjišťovaného jevu. Dozvídám se z osobních výpovědí skutečně něco o tom, co se „označuje“ tímto konstruktem? Je výpověď subjektu (ať už spontánní, volná, či záměrně vyvolaná otázkou či diskusí) něčím o „skutečné identitě“ či je jen artefaktem nebo přímo falsem, které mi subjekt nabízí?

Tyto otázky vztahující se k problému zkoumání identity v psychologii ukazují na velmi tenký led, kam se teď – na začátku zatím málo mrazivého prosince – pouštět neradno. V tuto chvíli se nebudu tímto směrem ubírat ani já, jen jsem chtěl prostřednictvím uvedených otázek naznačit, že psychologové v tom moc jasno nemají, i když je to téma identity fascinuje (aspoň některé, jiní jim pohrdají) přinejmenším již šedesát let. Psychologie je navíc vnitřně diferencovaná nejen podle teoretických východisek a metodologických přístupů, ale i tématicky. Identita je nejčastěji zmiňována v kontextu *psychologie osobnosti* (např. Leary & Tangey, 2003), v kontextu *vývojové psychologie* (např. Kroger, 2000) a v kontextu *sociální psychologie* např. (Hogg, 2003). Najdeme desítky či stovky prací, které se vztahují k uvedeným třem oblastem zájmu. Současně však – trochu s překvapením - zjistíme, že jde o tři množiny publikací, které

---

¹ Tento text je koncipován jako diskusní příspěvek pro odborný seminář. Jde tedy o interní pracovní text, který není v této verzi určen k publikaci, kromě nových pasáží jsou v něm využity dřívější publikace (zejm. Macek, 2003; Macek, 2006).

mají jen minimální společný průnik, navzájem se téměř necitují. Nemyslím si, že by to byl výraz nějaké vzájemné nevraživosti, spíše jde o typickou zahleděnost do vlastních témat a problémů spojených s identitou:-)...

Protože tento text směřuje primárně ke kolegyním a kolegům z jiných oborů než je psychologie (politologie, sociologie), dovolím si na úvod velmi stručné vymezení pojmů tzv. jáských pojmů, tak jak s nimi pracuje psychologie. Následně se krátce zastavím u toho, jak se v současnosti identita vymezuje v sociálních vědách. A konečně se zaměřím na vývojově psychologický pohled na identitu, včetně některých možností, jak tento koncept operacionalizovat pro empirický výzkum.

Základní pojmy a výchozí výkladový rámec

Pro popis osobní zkušenosti jedince s jeho vlastním já si psychologie vytvořila mnoho hypotetických konstruktů a termínů, které navíc nepoužívá jednoznačně (Wylie, 1979; Leary & Tangney, 2003). Proto považujeme za potřebné vymezit na úvod hlavní pojmy a vztahový rámec, ze kterého budeme dále vycházet. Výchozím předpokladem je, že se budeme zabývat fenoménem já, tj. zkušeností, která se nějakým způsobem manifestuje ve *vědomí jedince*, tedy jde o procesy *sebeuvědomování* a *obsahy vědomí sebe sama*. Tím ovšem nevylučujeme vliv biologických, psychologických a sociálních faktorů, které obsah a procesy vědomé sebereflexe podmiňují a které přitom aktuálním obsahem vědomí sebe nejsou.

Dále vycházíme ze základního popisu jáské zkušenosti, které uvedl již W. James (1890/1999), a které později rozpracoval G. H. Mead (1934) a řada dalších autorů. Rozlišuje se v něm tzv. *činné já* a *předmětné já*. Činné já („I“, „knower“) označuje subjekt, který jedná, vnímá, myslí, prožívá a *hodnotí*, který je nositelem vůle. Jeho prostřednictvím se zajišťuje kontinuita a zvláštnost či unikátnost osobní zkušenosti, resp. její organizace a integrace do relativně stabilního a významově konzistentního celku (srovnej Balcar, 1983; Damon & Hart, 1988). Činné já je vždy spojeno s vědomím psychické přítomnosti a aktérství a také s vědomím důležitosti a hodnoty tohoto prožitku (Markus & Wurf, 1987). V tomto smyslu je třeba také na činné či jednající já nahlížet a posuzovat z vývojového hlediska – teprve až v určité fázi ontogeneze získává tato pozice aktéra a aktivního činitele zvláštní osobní význam.

Předmětné já (Self, resp. Me-Self, srovnej např. Leary & Tangney, 2003; Harter, 2003) se často označuje termínem *sebepojetí* (self-concept). Zahrnuje představy, myšlenky a z nich

vyplývající soudy, které o sobě člověk chová a které mají subjektivní důležitost a osobní relevanci (srovnej Blatný, Plháková, 2003; Macek, 2008). Sebepojetí tedy implikuje především kognitivní obsah sebereflexe, jeho uspořádání (strukturu) do určitého celku a to na různých úrovních obecnosti. Málokdy jde však o „čistou“ kognici samu o sobě, mnohem častěji se na ní váže určité *sebehodnocení*, které se odvíjí od konfrontace vnímaného obrazu sebe s určitými osobními či sociálními standardy (Higgins, 1987; Markus & Nurius, 1986).

Sebehodnocení na obecné úrovni, kdy člověk uvažuje o vlastní hodnotě, důležitosti, smysluplnosti vlastní existence označujeme ve shodě s většinou autorů jako globální sebehodnocení (self-esteem). Pro celkové sebehodnocení bývá ještě používán termín hodnota vlastního já (self-worth), který je obvykle vnímán jako synonymum již zmíněného globálního sebehodnocení (Crocker & Park, 2003; Harter, 2003).

Vliv činného já, sebepojetí a sebehodnocení na vlastní jednání a chování se obvykle označuje jako vědomá *seberegulace*.

Výše uvedené rozlišování jednotlivých aspektů já má svoje teoretické opodstatnění ve snaze logicky utřídit a popsat obsah a proces sebereflexe. Současně ovšem nesmíme ztrácet ze zřetele, že v běžné zkušenosti člověka se já reprezentuje jako mnohohvrstevnatý a komplexní fenomén, který se ve své celistvosti často vymyká logickým akademickým tříděním.

Konstrukt *identita* směřuje k postižení komplexnosti a určitého osobního přesahu jáské zkušenosti. I zde je však patrná velká nejednotnost, rozmanitost až inflace v používání tohoto termínu a to nejen v psychologii, ale i v dalších sociálních vědách (viz např. Brubaker & Cooper, 2000). *Při psychologickém vymezení identity budeme zdůrazňovat, že je to konstrukt, který označuje integraci jáských zkušeností do smysluplného celku.* Smysluplnost je založena nejen na „čiré“ sebereflexi, ale nezbytně i na reflexi širšího kontextu vlastního života. Člověk hledá identitu, aby si potvrdil legitimitu vlastní existence nejen před sebou samým, ale i ve společnosti, ve které žije (Bačová, 2003), podobně usiluje o to, aby jeho existence měla nějakou perspektivu. Úsilí o „hledání“ či „ujasnění“ vlastní identity je výrazně determinováno společenskými a kulturními standardy. V tomto smyslu bylo dosažení identity pojato nejprve jako tzv. vývojový úkol, který je třeba naplnit pro zdárný psychosociální vývoj (Havighurst, 1948/1974; Erikson, 1968). V současném období postmodernity či pozdní modernity se v tomto směru spíše mluví o identitě jako o osobním sebe-reflexivním projektu, na kterém jedinec pracuje celý život (Giddens, 1991; McAdams, 1997).

Tato vymezení implikují, že z vývojového hlediska se identita utváří až v určité fázi vývoje vlastní sebereflexe. Budeme jí označovat určitou kvalitu sebereflexe, ve které se integruje (a) pojetí vlastní minulosti, přítomnosti a osobní perspektivy (budoucnosti), (b) vymezení sebe sama jak ve vztahu k druhým lidem, skupinám a širšímu sociálnímu prostředí a také (c) ve smyslu totožnosti se sebou samým. Užitečnými konstrukty jsou v tomto smyslu již zmíněné pojmy *sociální identita*, která je vyjádřením potřeby někam patřit (tj. přijetí určitých sociálních rolí, vědomí příslušnosti k určitým skupinám nebo identifikace s určitými skupinovými standardy a pod.) a *osobní identita*, koncipovaná jako vědomí vlastní jedinečnosti, koherence zkušenosti se sebou samým a určité autentičnosti (pravdivosti). Sociální identita reprezentuje jakýsi horizontální nebo „průřezový“ pohled na identitu. Vertikální či *vývojový pohled na identitu* akcentuje již zmíněné vědomí kontinuity vlastního života a také naplňování určitého životního programu. V zásadě jde o celoživotní proces *hledání a objevování* (exploration) a vědomé *zaangažování se* (commitment) do určitých aktivit, programů a úkolů, kterou vedou k naplňování určitých cílů a hodnot. Osobní identitu můžeme vidět na průsečíku těchto dvou linií uvažování.

Identita v sociálních vědách

Zde budu obzvlášť stručný a rád zde přenechám prostor pro diskusi povolanejším. Je to i proto, že psychologie opravdu jen zřídka a většinou velmi vágně pracuje s koncepty a teoriemi, které se objevují v souvislosti s tématem identity v sociálních a politických vědách. Na druhou stranu je otázkou, do jaké míry sociologie či politologie bere v potaz charakteristiky, o které se opírá psychologické pojetí².

Ve významném příspěvku, který našel široký ohlas a rozproudil diskusi o konceptu identity v sociálních vědách, identifikovali R. Brubaker a F. Cooper (2000) celkem pět nejdůležitějších významů (key use), ve kterých se identita v sociálních vědách objevuje: (1) identita jako alternativa k zájmu, vyjadřující „no-instrumental“ způsoby sociálního a politického jednání, (2) identita jako kolektivní fenomén, vyjadřující totožnost (sameness) členů určité

---

² Jedna z mála výjimek, která se v našem kulturním prostředí pokouší psychologický pohled na identitu integrovat do výkladového rámce sociálních věd je slovenská sociální psycholožka Viera Bačová (Bačová, 2003, 2008).

skupiny či kategorie, (3) identita jako klíčovou charakteristiku „jáství“ („selfhood“), (4) identita jako produkt sociálního či politického jednání (action) a (5) identita jako fluidní či prchavý moment podstaty „soudobého já“ (contemporary self). Psychologicky relevantní je v výčtu především třetí význam, teorii sociální identity částečně zasahuje druhý, diskursivní proud v psychologii poslední. Ve snaze vyhnout se mnohovýznamnosti pojmu identita autoři navrhuji alternativní koncepty, které jsou schopné nejen nahradit identitu v jednotlivých problémových oblastech, ale mohou vyjádřit i více o identitě relevantních procesech a jevech (viz též Bačová, 2008).

Takový přístup je sice možný a pro analytický pohled dokonce vítaný. Uvítají i mnozí psychologové, kterým vedle dalších jáských (self) konstruktů připadá pojem identity již zcela nadbytečný. Má tedy smysl se k němu znovu vracet nebo je nejvyšší čas koncept identity opustit a nahradit nějakými jinými „post-moderními“ koncepty či konstrukty? Sociologům či politologům do toho moc mluvit nemohu, jak jsem už uvedl, shoda nepanuje ani na psychologické půdě, nicméně, moje osobní stanovisko je blízké těm přístupům, které pojem identita neztracují ani v současnosti a kteří si myslí, že není radno vylévat z vaničky s vodou i dítě. Jak jsem již uvedl, za nosné pokládám takové *pojetí identity, jehož základem je především vědomí jednoty a spojitosti osobní zkušenosti se sebou samým*, a to jak ve fyzickém, tak i psychickém slova smyslu. Současně jde o vývojový pohled na identitu (viz např. Kroger, 2000), které ji kvalifikují jako ontogeneticky novou kvalitu sebereflexe, kterou člověk dosahuje v určité fázi osobnostního vývoje. Jedním z prvních, kteří uvedli koncept identity v tomto smyslu do psychologie, byl E. H. Erikson (1950, 1968). Jeho jméno se často objevuje i v citacích dalších sociálních vědců, včetně zmíněné studie Brubakera a Coopera (2000), obvykle ovšem s jiným důrazem než je vývojový pohled. Proto prosím přijměte další část tohoto sdělení jako určitou nabídku podnětů, které osobně považuji za inspirativní, nicméně, jejichž využití v sociálních vědách jako je sociologie či politologie nebudu a ani neumím nyní zcela domýšlet.

Vývojově psychologický pohled na identitu

V důsledku dynamických změn ve způsobu života se v průběhu minulých dvou století v tzv. moderních společnostech západního typu všeobecně zvýraznil význam jednotlivce a souběžně s tím i jeho vědomí vlastní hodnoty (např. Baumeister, 1987; Danzinger, 1997). I když se problém sebevymezení a vědomí vlastní hodnoty netýká pouze jednotlivce a v současnosti je

palčivě vnímán především na úrovni konkrétních sociálních skupin a vrstev, vztah jednotlivce k sobě samému je vždy jeho psychologickým základem.

Součástí hodnotové orientace moderního člověka je převzetí zodpovědnosti za sebe sama. Hledání "pravého já" se stává jedním z jeho nejdůležitějších životních motivů (Harter, 1997). Člověk o svém životě přemýšlí jako o osobním růstu, jako o sebe-aktualizaci (Maslow, 1968), sebe-naplnění (Rogers, 1951), a sebe-transcendenci (Frankl, 1994, Jung 1994). V souvislosti se zvýšenou kvalitou života ve druhé polovině dvacátého století se u většiny lidí dramaticky zvýšila jejich osobní očekávání. Jak rozvádí D. McAdams (1997), člověk dnes běžně předpokládá, že bude žít nejméně do sedmdesáti let a že jeho život bude hodnotný a smysluplný. Vytváří si vlastní autobiografii a osobní perspektivu, předjímá a posléze realizuje řadu normativních životních událostí.

Novodobý důraz na hodnotu vlastního já a sebereflexe v životě člověka se pochopitelně manifestuje i v teoriích psychického vývoje. Pro současné moderní teorie celoživotního utváření (life-span development), které chápou život jako autorský čin, jsou motivy osobního seberozvoje a sebeutváření jedny z nejdůležitějších faktorů vývoje (např. Baltes, 1987; 1997; Lerner, 1998, Lerner, Freund, DeStefanis, Habermas, 2001). Často přímo či volně navazují na epigenetický model vývoje, který vytvořil v polovině minulého století E. H. Erikson (1950, 1968, 1969).

Právě v rámci tohoto celistvého pohledu na psychický vývoj člověka se poprvé výrazněji prosadil koncept identity. Také Erikson se neubráníl rozlišení identity na personální identitu (self-identity) a tzv. ego-identitu (Ego-identity). Personální identita je však pro něj pouhým aktem vědomí-sebe (v čase, v sociálním prostoru). Zásadní význam pro další uvažování o vývojové dimenzi má jeho pojem Ego-identity. Její dosažení považoval Erikson za vývojový úkol období pozdní adolescence, její význam je však celoživotní.

Ego-identita je psychologický mechanismus, který umožňuje „narůstání jistoty, že vlastní schopnost udržet vnitřní stejnost a kontinuitu (vlastní ego v psychologickém smyslu) se rovná schopnosti udržet vlastní smysl stejnosti a kontinuity pro jiné“ (1968, s. 159). Zdůrazňováním stejnosti se tato teorie řadí k „silným“ koncepcím identity (viz Brubaker, Cooper, 2000, srovnej Bačová, 2008).

Dosažení identity znamená získat pocit vlastní jedinečnosti (individuality), dále pocitu vlastní celistvosti (wholeness and synthesis), tj. sjednocení různých dílčích zkušeností se sebou samým, též dosažení pocit určité osobní stability a sjednocení vlastní zkušenosti v čase

(minulost, přítomnost a perspektiva sebe sama) (sameness and continuity) a konečně pocit spolupatříčnosti k určitým ideálům a hodnotám, resp. pocit vlastní sociální hodnoty a podpory od druhých (social solidarity). Dosáhnout identity znamená propojit tyto pocity a zkušenosti do smysluplného celku. Tato integrace³ je podle autora základem úspěšného vývoje v dalších etapách života. Pokud proces sjednocení neproběhl úspěšně, dostavuje se vnitřní zmatek a chaos, v autorově pojetí difúzní identita (identity diffusion), tj. vlastně nepřítomnost či aktivní odmítání vymezení sebe samého jako jedinečného a celistvého subjektu. Nesplní-li jedinec v pozdní adolescenci „vývojový úkol“ a zůstane-li jeho identita ve stádiu chaosu a zmatku, projeví se to ve svých důsledcích v následných etapách vývoje a komplikuje to plnění dalších vývojových úkolů (Erikson, 1968; viz Davis, 1985; Muus, 1989).

Proces hledání identity označuje termínem *krize identity*. V zásadě je to procesuální charakteristika, která vyjadřuje určité „pnutí“, dané jednak společenským tlakem na splnění tohoto vývojového úkolu (společnost vytváří institucionalizované moratorium, tedy prostor, čas a pravidla pro exploraci a experimentování) a subjektivní složitostí tohoto úkolu (boj mezi egem a superegem o dominanci v osobnosti, vnitřní boj motivů, potřeb, nejistot, tápání atd.).

V širším kontextu osobnostního vývoje se identita osoby vytváří spojením identifikací z dětství, současných identifikací a základních životních rozhodnutí či voleb, pro které se jedinec dále angažuje (commitments). Jde o určité závazky, které souvisejí s přijetím zodpovědnosti za něco nebo za někoho, též s určitým přijetím důvěry ve smysl, užitečnost nebo správnost vlastního rozhodnutí. Je to investice do konkrétního osobního životního projektu, je spojena s určitým rozhodnutím a vědomím důsledků tohoto rozhodnutí. Z jiného úhlu pohledu může být závazek viděn též jako určitá neochota zvažovat alternativní způsoby dosažení cíle, dokonce i v tom případě, když obvyklá a „zaběhaná“ cesta není optimální (Burke, Stets, 1999).

Typologie statusů identity

Závazek se společně s explorací používá jako dva klíčové pojmy při operacionalizaci Eriksonova pojetí identity J. Marcia (1966, 1980, 1988). Explorace (ve starších autorových pracích označovaná též jako krize) znamená proces aktivního hledání, zkoušení a objevování. Závazek ve smyslu výše uvedeného vyjadřuje investici, rozhodnutí a současně přijetí

---

³ Erikson ovšem pojem integrace explicitně nepoužívá.

zodpovědnosti pro realizaci určitého programu a cíle. Přítomnosti resp. nepřítomnost explorační a přítomnost či nepřítomnost závazku jsou pak J. Marciovi základem pro klasifikaci čtyř potenciálních stavů (někdy též stylů) identity (identity statuses, identity styles).

Nepřítomnost hledání a současně i nepřítomnost závazku označuje autor jako zmatek čili *rozptýlenou identitu* (identity diffusion). Dotyčný jedinec se příliš nezabývá vlastní budoucností ani sebereflexí, spíše je orientovaný na prožívání toho, co se u něj děje „zde a nyní“. Nemá aktivní potřebu nějak se zakotvit či vymezit. Je snadno ovlivnitelný druhými, často mění často svoje názory a přesvědčení a často mění svoje chování, aby bylo v souladu s momentálními normami a očekáváními skupiny, které je právě členem.

Přijetí závazku při současné nepřítomnosti explorační je stav označovaný jako *předčasně uzavřená identita* (forclosure). Dotyčný člověk přijímá závazky a konzistentní obraz sebe a světa bez aktivního hledání, bez krizí a pochybností. Identifikuje se obvykle s konkrétními vzory, s normami a postoji, jejichž nositeli jsou pro něj důležití lidé či instituce (rodiče, škola, přátelé, církve apod.).

Opačná varianta, tj. přítomnost explorační a nepřítomnost závazků, se označuje jako *stav moratoria*. Typickou charakteristikou je zde aktivní hledání, otevřenost vůči nové zkušenosti a přemýšlení o sobě samém, též zkoušení nových rolí, objevování nových hodnot a rozvíjení různých zájmů. Člověk zažívá krizi identity spojenou se stavem úzkosti a s pochybnostmi, vše se však spíše odehrává v přítomnosti. Nepřijímá vědomě či záměrně odkládá závazná rozhodnutí a pro svoji osobní perspektivu si ponechává více eventualit.

Aktivní hledání spojené směřující ke snaze rozhodnout se o svých perspektivách, přihlásit se k určitému životnímu programu a přijetí relevantních závazků vyjadřuje stav *dosažení identity* (identity achievement). Vlastní minulost, přítomnost a budoucnost již vytváří smysluplný celek, dostávají se pocity, které vyjadřují osobnostní integritu: pocit vlastní jedinečnosti, zážitek kontinuity a sebeakceptace a také pocit sounáležitosti s určitými lidmi, skupinami, hodnotami a ideály.

Žádnému z uvedených statusů identity nelze jednoduše přisoudit kladné nebo záporné označení. Každý status má svoji zdravou a patologickou variantu. Difusní, rozptýlená identita může být charakterizována jako stav bezstarostnosti nebo neopatrnosti, může být okouzující nebo psychopatická, může být projevem nezávislosti nebo může být schizoidní. Předčasně

uzavřená identita může být označena jako stálost, věrnost či neochvějnost nebo také jako rigidnost nebo dogmaticnost. Stav moratoria může být spojován s vysokou citlivostí nebo s úzkostí, může být projevem mravního citění nebo pokrytectví, flexibility nebo s váhavostí. Pokud jde o status dosažení identity, ten je většinou viděn jako projev síly, seberegulace a aktivního přizpůsobení se. Nicméně, i tato varianta může být spojována s přemoudřelostí a určitým vývojovým rizikem, pokud se stabilizuje dříve než v období pozdní adolescence (Marcia, 1980).

V pozdní adolescenci jde o ukončení pouze určitého úvodního cyklu utváření identity, ne o uzavření celkového procesu. J. Marcia (1988) mluví v této souvislosti o počáteční struktuře identity. Jestliže je tato struktura příliš rigidní (tedy typicky zůstane ve fázi předčasného uzavření, často silně determinovaná modelem závazků podle rodičů) nebo je příliš amorfní (rozptýlená či zmatená, jako výsledek odcizeného vztahu s rodiči a dalšími dospělými autoritami), je obtížnější i změna statusu identity v pozdějších stádiích života (Waterman, 1982). Jinak probíhá reformulace identity obdobně jako v adolescenci: dosavadní stav identity je zpochybněn, nastupuje přechodná fáze zmatku a moratoria a ta posléze vede k aktivní, tj. na exploraci založené reformulaci závazků.

„Selfing“ jako cesta integrace

Psychologická dospělost se sebou přináší v plné míře reflektování autorství vlastních aktivit (selfing – viz McAdams, 1997). Díky selfing zažíváme vlastní jedinečnost a oddělenost od druhých lidí, uvědomujeme si časovou souvztažnost vlastního života, propojujeme minulé zkušenosti s přítomností. Z procesuálního hlediska je to klíčová charakteristika identity. Je zřejmé, že selfing není pasivní sjednocovatel a organizátor lidské zkušenosti. Jde o aktivní proces, vždy aktuální ve své přítomné podobě a vždy ovlivněný aktuálními činiteli a kontextem. V tomto smyslu má seberegulační úlohu, tak jak ji chápe např. R. Lerner (Lerner, Freund, DeStefanis, Habermas, 2001) a další autoři, kteří zkoumají identitu jako dynamický systém (Kunnen, Bosma, Van Halen, Van der Meulen, 2001).

A. Blasi a K. Goldisová (1995) navrhli čtyři dimenze, které charakterizují zážitek subjektivity a současně procesualnost, která je v selfing obsažena. První z nich je já jako *činitel* či *aktérství* (agency). Týká se stupně, v němž je jednání podchyceno jako sobě vlastní a přiřazeno

sobě samému, a to spíše bezděčně než záměrně. Druhou dimenzí je míra *identifikace se sebou samým* (identity with oneself) jako aktérem či autorem. V podstatě jde o explicitní začlenění já jako subjektu činnosti do procesu, což se projeví jako vědomá seberegulace (self-control) či vědomí autorství. Třetí dimenzí je zážitek *jednoty* či *souladu* (unity) mezi různými aktivitami a činnostmi, které ve svém komplexu tvoří jeden přítomný celek, jednu aktivitu: myšlení, volba slov, mluvení, poslouchání vlastního hlasu atd. Vše je vnímáno jako vzájemně propojené a vztahuje se k jednomu činiteli, aktérovi, subjektu. A konečně, čtvrtou dimenzí je *odlišnost* (otherness), tj. vědomí vlastní oddělenosti od dalších aktérů, činitelů a příčin.

Tyto čtyři dimenze nejsou jistě zcela vyčerpávající dané téma, nicméně v různých obměnách je můžeme nalézt i u dalších autorů (např. Damon, Hart, 1988; Oosterwegel, 1992). Domnívám se, že je můžeme považovat za dobré východisko pro specifikaci konkrétních aspektů identity, které lze operacionalizovat v podobě konstruktů/proměnných pro empirický výzkum. V této rovině uvažujeme zejména o:

- vědomí unikátnosti, jedinečnosti, odlišnosti od druhých,
- pocitu patření a sounáležitosti,
- kontinuitě a konzistenci vlastní zkušenosti,
- potřebě explorační, zážitku autorství vlastního života, zaangažování se a odpovědnosti za vlastní jednání,
- zážitku autentičnosti a pravdivosti,
- zážitku integrity.

Některým z nich budeme nyní věnovat větší pozornost.

Vědomí odlišnosti od druhých a zážitek vlastní jedinečnosti

Vědomí vlastní jedinečnosti a odlišnosti od druhých lidí zakládá jak osobní aspekt identity (odpověď na otázku „Kdo jsem?“) tak i sociální identitu (otázky: „Kam patřím?“, „Čeho jsem součástí?“) Potřeba (motiv) odlišnosti od druhých lidí je obsažen a manifestován v nejrůznějších oblastech chování a prožívání, ovlivňuje paměťové procesy, pozornost, vnímání a hodnocení druhých osob, percepci skupin, vytváření stereotypů, postoje k druhým lidem, pocit pohody a mnohé další charakteristiky. Ačkoliv je hodnota vlastní jedinečnosti zdůrazňována

především v euroamerické kultuře, určitá míra a forma vědomí odlišnosti od druhých lidí je pravděpodobně nezbytnou podmínkou, aby se smysluplný zážitek identity mohl vůbec dostavit (Vignoles et al., 2006).

Zážitek vlastní jedinečnosti se v elementární míře objevuje v časném dětství, okolo třetího roku života. Souvisí s procesem sebevydělávání z okolního sociálního prostředí a někdy bývá spojován s ne zcela uvědomovanou egocentrickou orientací v období tzv. prvního vzdoru. V plné míře se však rozvine obvykle až s nástupem dospívání. Jde o nový typ egocentrismu (viz Elkind, 1967), opřený mimo jiné i o rozvoj abstraktního myšlení a pocit existence tzv. imaginárního obecnstva (přesvědčení, že „všichni mě se zájmem sledují“). Opojenost novostí zážitku „já jsem já“ vede adolescenta k přesvědčení o jeho vlastní jedinečnosti, ale někdy též k tzv. „osobním bajkám“ o vlastní výjimečnosti, nezranitelnosti a někdy i nesmrtelnosti. Na základě vědomí vlastní odlišnosti se pak často domnívá, že mu nikdo nemůže rozumět a nikdo nemůže pochopit, jak se ve skutečnosti cítí. Ovšem právě abstraktní myšlení a formální operace, které mu umožňují vyhodnocovat sociální zkušenosti novým způsobem, ho směřují od imaginárního obecnstva k realističtější reflexi sebe v jeho blízkém sociálním prostředí (Miller, 1989; Macek, 2003).

Zážitek vlastní jedinečnosti je důležitým aspektem vlastní identity i v dospělosti. I když zde hraje nepochybnou roli potřeba a míra sebereflexe, resp. zaměřenost vlastního sebeuvědomění (Carver, 2003), i ti lidé, kteří se definují méně autonomně a více interpersonálně (vztahem k druhým nebo podobností s druhými), přisuzují jedinečnosti velkou hodnotu (Markus, Kunda, 1986). Zážitek jedinečnosti je často spojován s pozitivním sebehodnocením, v extrémní podobě může vést až k narcistickému sebepojetí (Rhodewalt, Sorrow, 2003). Běžně je však potřeba unikátnosti limitována. Lidé potřebují vyvažovat vědomí vlastní jedinečnost pocitem sounáležitosti s druhými (Oosterwegel, 1992), tzn. hledat určitou rovnováhu mezi osobní a sociální složkou vlastní identity.

Výzkum vlastní jedinečnosti může mít tak mnoho různých směrů. Od „prostého“ zážitku přítomnosti já při určitých aktivitách, přes posuzování podobnosti a jedinečnosti (Campbell, 1986), až ke zkoumání tzv. optimální zvláštnosti (optimal distinctiveness, viz Brewer, 2003).

Podle této teorie je pro identitu člověka důležité vybalancovat vědomí vlastní jedinečnosti a odlišnosti od druhých lidí se sociálním aspektem identity, tj. s potřebou skupinové příslušnosti a

identifikace s určitou skupinou či komunitou. Sociální identita má evolučně a historicky stejnou důležitost jako identita personální, posiluje základní psychické potřeby jako je pocit bezpečí a přináležení (belonging – viz Baumeister, Leary, 1995).

Základní požadavek, který vyplývá z modelu optimální zvláštnosti je, že oba aspekty identity, tj. vědomí odlišnosti /jedinečnosti a vědomí příslušnosti (začleněnosti/náležení) jsou na sobě relativně nezávislé a právě tak je třeba je zkoumat (Brewer, 2003).

Kontinuita a konzistence vlastní zkušenosti

Pocit kontinuity znamená v případě identity propojení minulé zkušenosti s přítomností, resp. propojení sebereflexe přes různé oblasti života tak, aby celek neztratil smysl. Kontinuitu ve vztahu k identitě je třeba odlišovat od stability sebepojetí (tj. stability jeho obsahu v čase a za různých okolností, viz Kernis, Goldman, 2003).

Pocit kontinuity vyjadřuje, že dlouhodobá zkušenost se sebou samým tvoří smysluplný celek, a že se její nositel vnímá jako tatáž osoba, tentýž subjekt a činitel. Vědomí kontinuity vlastního života a sebe sama jako aktéra a autora tohoto dění automaticky neznemožňuje změnu sebe sama: lidé si mohou udržovat kontinuitu i tím, že vytvářejí svůj životní příběh, včetně přehodnocení a nové interpretace minulých událostí a svojí role (McAdams, 2001). Vědomí vlastní kontinuity je jednou z imanentních charakteristik identity a v určitém slova smyslu nemá identita bez tohoto atributu žádné opodstatnění. Zde má významné místo autobiografická paměť a životní příběh (Čermák, 2004). Přece jen se však zdá problematický názor, podle kterého je možné identitu ztotožnit s internalizovaným a neustále se vyvíjejícím životním příběhem (McAdams, 2001). Jak jsme již uvedli, pro identitu je nutným požadavkem neustálé vztahování se k já (selfing). Ne každý vyprávěný životní příběh má tento základní atribut. Přesnější by mohlo být vyjádření, že vědomí osobní kontinuity jako jednoho z podstatných atributů identity zabezpečuje autobiografická narativní paměť (Čermák, 2005). Ta nezachycuje jen vnější příběh, ale i osobní zkušenost. Osoba vybírá ze svého života události, které pro ni mají nějaký smysl, uchovávají sebe sama v minulosti a propojují tuto osobní zkušenost s aktuální sebereflexí.

Vědomí vlastní kontinuity se ovšem nevyčerpává pouze vazbou na minulost. Podstatným znakem uvažování o vlastním já je také anticipace vlastního života a představa o sobě samém ve

vztahu k budoucnosti. Obsahově ji mohou naplňovat představy, které postihuje konstrukt tzv. možných já (Markus, Nurius, 1986) či budoucích očekávání a plánů (Nurmi, 1991).

Pro začlenění úvah o budoucnosti do kontextu identity a do pojetí kontinuity vlastního já má však význam i představa ohraničenosti vlastního života, případně jeho předpokládané délky. V tomto vztahovém rámci se pak jeví jako slibné využití konstruktů tzv. dlouhodobých růstových cílů (life span growth goals), tak jak o nich pojednává J. Bauer a D. McAdams (2004).

Výzkum se zde může zaměřovat na jejich existenci v diferencované podobě. Jednak jde o tzv. explorační růstové cíle (exploratory life span growth goals), které specifikují nové perspektivy dalšího osobnostního vývoje a začleňují je do komplexnějšího pojetí sebe a světa. Ve svém důsledku tak rozšiřují osobní potenciál (kapacitu) pro následné jednání. Druhou kategorií cílů jsou tzv. vnitřní růstové cíle (intrinsic life span growth goals). Podle autorů této koncepce sem patří vědomě vyjádřená potřeba osobnostního růstu, péče o smysluplné vztahy s druhými lidmi, případně zájem podílet se aktivně na společenském dění. Další proměnnou, kterou je možné se v této souvislosti zabývat, je propojenost těchto osobních cílů, jejich uspořádání do (hierarchické) struktury. Dalším měřitelným parametrem je jejich koherence (podrobně viz Bauer, McAdams, 2004).

Zaangažování se/závazek

Jak již bylo uvedeno, jde o rozhodnutí a následné zaangažování se, investicí do určitého osobního projektu. Má tedy zřetelnou pečeť autorství, je spojen se odpovědností za jeho naplnění. Přispívá k potvrzení vlastní identity navenek, ve směru k druhým lidem, k společenským hodnotám. Souvisí s přijetím důvěry ve smysl, užitečnost nebo správnost vlastního rozhodnutí.

Závazky podléhají změnám v čase, jednak se mění s věkem, jednak vzhledem ke konkrétní životní situaci. Zejména v období dospívání a v následujícím vývojovém období (18 – 25 let) které se dnes označuje jako tzv. „vynořující se dospělost“ (emerging adulthood, viz Arnett, 2000) má smysl diferencovat mezi krátkodobými a dlouhodobými závazky. Na jedné straně je tu tendence v zájmu stability závazky „plnit“, na druhé straně je nelze chápat jako rigidní neměnné struktury, na kterých je nutné v zájmu stability za každou cenu ulpívat. Jako nosné pro výzkum identity se tu ukazují proměnné zjišťující časovou perspektivu zaangažování, kvantitu závazků, jejich pevnost a subjektivní důležitost (viz též Bosma, Kunnen, 2001).

Problém autentičnosti a „pravdivého já“

Řada studií dokumentuje (např. Baumeister, 1997; Danzinger, 1997; Cross, Gore, 2003), že zejména v průběhu 20. století značně zesílil společenský tlak na hledání a nalézání vlastní identity. Hledání vlastní identity se stalo osobním životním projektem a vyhledávanou hodnotou samo o sobě. Být za sebe zodpovědný, být sám sebou a hledat „pravdu“ o sobě samém a o svém životě je jedním z nejdůležitějších motivů současného člověka (Harter, 1997).

Postmoderní společnost však hledání pravdy o vlastním já velmi znesnadňuje. Identita je dnes více než kdykoliv v minulosti determinována tlakem situace, měnících se požadavků okolí a konkrétních okolností. *Problém integrity nespočívá jen ve sjednocení vlastních pocitů a vlastní zkušenosti do smysluplného celku, ale též v tom, zda a jak je tato vnitřní zkušenost se sebou samým osobně přijatelná, žádoucí a oceňovaná.* Každá pravda o vlastním já vytváří prostor pro zpochybňující otázky, pro ironii, pro zkoušení ještě nějaké jiné možnosti, která by též mohla být pravdou (Gergen, 1991, s 71).

Psychologický výzkum nemůže otázku pravdivosti a hodnotnosti vlastního já bezezbytku řešit. Měl by se spíše zaměřovat na specifikaci podmínek, (osobnostních, situačních, sociálních), které k pocitu autentičnosti a pravdivosti vlastního já přispívají nebo ho brzdí. Tak např. se ukazuje, že kromě obecnějších společenských definic a standardů, které determinují představu o „správné“ osobnosti, přispívá významně k zážitku autentičnosti vlastního já povaha vztahů s blízkými lidmi, které současně považujeme za důležité osoby. Pokud nás oceňují, cítíme se více sami sebou, pokud nás ignorují či odmítají, vlastní autentičnost častěji potlačujeme (Harter, 1997).

Shrnutí a závěrečná teze

Identita zůstává nosným konceptem pro psychologickou analýzu vědomé sebereflexe jedince. Mezi různými pojetími a teoriemi vyzdvihujeme přístupy, které ji charakterizují – z obsahového hlediska – jako vědomí vlastní celistvosti a integrity. Jde o vývojovou charakteristiku osobnosti, která se utváří až v určité fázi vědomé sebereflexe jako výslednice působení sociálních

vlivů (standards, hodnoty, společenské moratorium) a vnitřních vlivů (potřeba bezpečí, jistoty, smysluplnosti vlastního života, anticipace atd.). V tomto smyslu krystalizuje v přijetí určitých voleb, rozhodnutí, které vedou k osobnímu angažování se. Z procesuálního hlediska chápeme identitu jako neustálé vztahování osobních prožitků, poznatků, myšlenek a fantazií vůči zážitku činného já (já jako subjekt), jako proces reflektování autorství vlastních aktivit (selfing). Je základem vědomí kontinuity vlastního života, ohniskem vědomí vlastní jedinečnosti, s jeho přítomností se spojují představy o budoucnosti a vazbě na druhé lidi.

I když se identita stala pro současného jedince hodnotou sama o sobě, je nutné ji současně nahlížet v širším kontextu celoživotního utváření osobnosti. *Celoživotní vývoj osobnosti a její identitu* pojímáme jako proces adaptace na (měnící se) podmínky života, které jsou z hlediska jedince jednak vnitřní povahy (biologické a psychické změny, např. proces stárnutí organismu, proměny psychických funkcí jako je paměť, pozornost, myšlení atd.) a vnější povahy (nejbližší vztahy, skupinová příslušnost, vliv komunit, velkých skupin, politiky, kultury atd.).⁴ Má-li si identita udržovat svůj základní atribut, tj. vědomí integrity, je důležité, aby si člověk v průběhu života osvojoval dostatečně široké repertoárové chování, které bude zajišťovat kontinuitu aktivit v nových, nečekaných a obtížných životních situacích. Aktivní selekce rolí a repertoáru chování musí být dostatečně široká, aby neomezovala budoucí perspektivy jedince. Současně musí být její rozsah vybalancovaný tak, aby povzbuzoval k získávání znalostí a dovedností, tzn. aby vedl k optimalizaci vlastních kompetencí. Dosažení kompetence posiluje personální aspekt identity (jedinečnost) i vědomí sociální hodnoty. Kvalita a subjektivní hodnota kompetencí však není v souvislosti se změnami ve vnějším i vnitřním prostředí trvalá. Musí nastoupit proces kompenzace, který ve svém důsledku nastoluje novou výchozí pozici pro kognitivní restrukturalizaci subjektivně významných cílů (tj. proces re-selekce). Na jejich základě se optimalizují nové strategie a konkrétní kroky, které k těmto cílům vedou (podrobně (Baltes, Blates, 1990, Baltes, 1997; viz též Lerner, Freund, DeStefanis, Habermas, 2001).

---

⁴ Zde se opírám o model SOC, který rozpracoval se svými spolupracovníky P. Baltes ((Baltes, Blates, 1990, Baltes, 1997).

Literatura

- Arnett, J. (2000). Emerging Adulthood. *A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties. American Psychologist*, 55, 469-480.
- Arnett, J. (2004). *Emerging Adulthood: The Winding Road from Late Teens through the Twenties*. Oxford: Oxford University Press.
- Báčová, V. (2008). Identita v sociální psychologii. In: Výrost, J., Slaměník, I. (Eds.), *Sociální psychologie*. Praha: Grada, s. 109-126
- Báčová, V. (2003). Osobná identita – konstrukce – text – hledání významu. In: Čermák, I., Hřebíčková, M., Macek, P. (ed.): *Agrese, identita, osobnost*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Sdružení SCAN, Tišnov 2003, s. 231-248.
- Balcar, K. (1983). *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Praha: SPN.
- Baltes, P. (1987). Theoretical propositions of life-span developmental psychology: On the dynamic of growth and decline. *Developmental Psychology*, 23, 611-626.
- Baltes, P. B., Baltes, M. M. (1990). Psychological perspectives of optimal aging: The model of selective optimization with compensation. In P. B. Baltes, M. M. Baltes (Eds.), *Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences* (pp.1-34). New York: Cambridge University Press.
- Baltes, P.B. (1997). On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization, and compensation as foundations of developmental theory. *American Psychologist*, 52, 366-380.
- Bauer, J., McAdams, D. P. (2004). Growth Goals, Maturity, and Well-Being. *Developmental Psychology* 40, 114-127.
- Baumeister, R. (1997). The Self and Society. Changes, Problems, and Opportunities. In: Ashmore, R. D., Jussim, L. (ed.): *Self and Identity*. New York: Oxford University Press, pp. 191-217.
- Baumeister, R., Leary, M. R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Blasi, A. (2000). *Neither personality nor cognition: an alternative approach to the nature of the self*. Paper presented at the Jean Piaget Society Conference, Montreal, June 1, 2000.
- Blasi, A., Glodis, K. (1995). „The Development of Identity. A Critical Analysis from the Perspective of the Self as Subject”. *Developmental Review* 15, pp. 404-433.
- Blatný, M., Plháková, A. (2003). Temperament, inteligence, sebepojetí. Nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Sdružení SCAN, Tišnov.

- Brewer, M. B. (2003). Optimal Distinctiveness, Social Identity, and Self. In: Leary M. R., Tangney, J. C. (ed.): *Handbook of Self and Identity*. New York: The Guilford Press, pp. 480-491.
- Brubaker, R.; Cooper, F. (2000). "Beyond 'Identity'". *Theory and Society*, 29, 1-47.
- Burke, P., Stets, J. J. (1999). Trust and commitment through self-verification. *Social Psychology Quarterly*, 62, 347-356.
- Campbell, J.D. (1986). Similarity and Uniqueness. The Effects of Attribute Type, Relevance, and Individual Differences in Self-Esteem and Depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 281-294.
- Carver, Ch. S.: Self-Awareness (2003). In: Leary M. R., Tangney, J. C. (ed.): *Handbook of Self and Identity*. New York: The Guilford Press, pp. 179-196.
- Čermák, I. (2004). *Autobiografická paměť a životní příběh*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university. Studia minora facultatis. Philosophicae Universitatis Brunensis, P8, s. 29-41.
- Crocker, J., Park, L. E. (2003). Seeking Self-Esteem: Construction, Maintenance, and Protection of Self-Worth. In M. R. Leary, J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of Self and Identity* (pp. 291-313). New York: The Guilford Press
- Cross, S. E., Gore, J. S. (2003). Cultural Models of the Self. In: Leary M. R., Tangney, J. C. (ed.), *Handbook of Self and Identity*. New York: The Guilford Press, pp. 536-566.
- Damon, W., Hart, D. (1988). *Self-Understanding in Childhood and Adolescence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danzinger, K. (1997). The Historical Formation of Selves. In: R. D. Ashmore, L. Jussim (Eds.), *Self and Identity* (s. 137-159), New York: Oxford University Press.
- Davis, I.P. (1985). *Adolescents. Theoretical and Helping Perspectives*. Boston: Kluwer-Nijhoff Publishing.
- Elkind, D. (1967). Egocentrism in adolescence. *Child Development* 38, 1025-1034.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. New York: Norton and comp.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton and comp.
- Erikson, E.H. (1969). *Identity and the Life Cycle. Psychological issues*, Monograph 1, New York: International Universities Press.
- Frankl, V. E. (1994). *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta.
- Gergen K. J. (1991). *The saturated self: Dilemmas identity in modern life*. New York: Basic Books.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Harter, S. (1997). The Personal Self in Social Context: Barriers to Authenticity. In: R. D. Ashmore, L. Jussim (Eds.), *Self and Identity* (s. 81-105), New York: Oxford University Press.

- Harter, S. (2003). The Development of Self-Representations during Childhood and Adolescence. In M. R. Leary, J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of Self and Identity* (pp. 610-642). New York: The Guilford Press.
- Havighurst, R.J., (1948/1974). *Developmental tasks and education*. New York: McKay.
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94, 319-340.
- Hogg, M. A. (2003). Social identity. In: Leary M. R., Tangney, J. C. (ed.): *Handbook of Self and Identity*. New York: The Guilford Press, pp. 462-479.
- James, W. (1999). The Self. In: R. F. Baumeister (Ed.), *The Self in Social Psychology*. (pp. 69-77). Philadelphia: Psychology Press.
- Jung, C. (1994). *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis.
- Kernis, M. H., Goldman, B. M. (2003). Stability and Variability in Self-Concept and Self-Esteem. In: Leary, M. R., Tangney, J. P. (ed.): *Handbook of Self and Identity*. New York: Guilford Press, pp.106-127.
- Kroger, J. (2000). *Identity Development. Adolescence Through Adulthood*. London: Sage Publications, Inc.
- Kunnen, E. S., Bosma, H. A., van Halen, C. P. M., van der Meulen, M. (2001). A self-organizational approach to identity and emotions: an overview and implications. In: Bosma, H. A., Kunnen, E. S. (ed.): *Identity and Emotion. Development through Self-Organization*. New York: Cambridge University Press, pp.202-230.
- Leary, M. R., Tangney, J. P. (2003). The Self as an Organizing Construct in the Behavioral and Social Sciences. In M. R. Leary, J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of Self and Identity* (pp. 3 - 14). New York: The Guilford Press.
- Lerner, R. M. (1998) . Theories of Human Development: Contemporary Perspectives. In R. M. Lerner (Ed.), *Theoretical models of human development*. Volume I of the Handbook of child psychology (pp. 1-24). Editor-in-chief: W. Damon. New York: Wiley.
- Lerner, R. M., Freund A. M., DeStefanis I., Habermas, T. (2001). Understanding developmental regulation in adolescence: The use of the selection, optimization, and compensation model. *Child Development*, 44, 29-50.
- Macek, P. (2008). Sebesystém, vztah k vlastnímu já. In I. Slaměník, I. J. Výrost (Eds.), . *Sociální psychologie* (89-107). Praha: Grada Publishing.
- Macek, P. (2006).. Psychologický výzkum identity: vyčerpané nebo nevyčerpatelné téma? In *Blatný, M. (ed.). Metodologie psychologického výzkumu: konsilience v rozmanitosti*. Praha: Academia, s. 72-84.
- Macek, P. (2003). Identita jako proces: vývojový přístup a styly sebedefinování. In: Čermák, I., Hřebíčková, M., Macek, P. (ed.): *Agrese, Identita, Osobnost*. Psychologický ústav AV ČR, Brno, Sdružení SCAN, Tišnov, pp. 180-200.

- Macek, P., Osecká, L. (1999). Poznámky ke zkoumání obsahu sebesystému a identity. In *Kvantitativní a kvalitativní výzkum v psychologii*.(131-139). Praha : Psychologický ústav AV CR.
- Marcia, J. (1966). Ego identity status: Relationship to change in self-esteem, "general maladjustment", and authoritarianism. *Journal of Personality*, 35, 118-133.
- Marcia, J. (1980). Identity in Adolescence. In: J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology*, New York: Willey. pp. 159-187.
- Marcia, J. (1988). Common Processes Underlying Ego Identity, Cognitive/Moral Development, and Individuation. In: D. K. Lapsley, F. C. Power (Eds.), *Self, Ego, and Identity: Integrative approaches*. (pp. 211-225). New York: Springer Verlag.
- Markus, H., & Nurius, P. (1986). Possible selves. *Američan Psychologist*, 41, 954-969.
- Markus, H., Kunda, Z. (1986). Stability and malleability of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology* 51, 858-866.
- Markus, H., Wurf, E. (1987). The Dynamic Self-Concept: Social Psychological Perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, 299-337.
- Maslow, A. (1968). *Toward a psychology of being*. New York: D. Van Nostrand.
- McAdams, D. P. (1997). The case for Unity in the (Post) Modern Self. In: R. D. Ashmore, L. Jussim (Eds.), *Self and Identity* (s. 46-78), New York: Oxford University Press.
- McAdams, D. P (2001). The psychology of life stories. *Review of General Psychology* 5, 100-122.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. Chicago: Chicago University Press.
- Miller, P.H.(1989). Theories of Adolescent Development. In: Worell, J., Banner, F. (ed.): *The Adolescent as Decision-Maker*. New York: Academic Press, Inc.,13 - 46.
- Muuss, R.E. (1989). *Theories of Adolescence. 5 Edition*. New York: Random House.
- Nurmi, J.-E.(1991). How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review* 11, 1-59.
- Oosterwegel, A.(1992).*The Organization of the Self-System*. Amsterdam: University van Amsterdam.
- Rhodewalt, F., Sorrow, D. L.(2003). Interpersonal Self-Regulation: Lessons from the Study of Narsissism. In: Leary, M. R., Tangney, J. P. (ed.): *Handbook of Self and Identity*. New York: Guilford Press,pp. 519-535.
- Říčan P. (1970). Pojem Já v psychologii osobnosti. *Československá psychologie*, 14(3), 209-229
- Rogers, C. R. (1951). *Client-centered therapy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Vignoles, V. L., Regalia, C., Manzi, C., Gollledge, J., Scabini, E.(2006). Beyond Self-Esteem: Influence of Multiple Motives on Identity Construction. *Journal of Personality and Social Psychology* 90, 2, 308-333.

- Waterman, A. S. (1982). Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology, 18*, 342-358.
- Wylie, R. C. (1979). *The self concept: Theory and research on selected topics* (Vol. 2). Lincoln: University of Nebraska.